

Přestavba nebo přestrojení?

K situaci Československa po návštěvě M. Gorbačova

Uskutečněná, dlouho plánovaná a netrpělivě očekávaná návštěva Michaila Gorbačova v ČSSR dodala poslední soubor informací nezbytných k posouzení situace Československa poté, co lednové plénum ÚV KSSS (1987) potvrdilo *nezvratnost mocenských změn* uskutečněných v SSSR za dvouletého „panování“ M. G. a *trvání, ba akceleraci strukturálních přeměn* sovětské společnosti. O jejich cílové podobě se lze sice zatím jenom dohadovat, ale dnes již nepochybně míří dál než k pouhým kosmetickým úpravám současného, stále ještě v podstatě stalinského modelu socialismu. Gorbačov svou představu „nového modelu“ jistotně má (jeho kritika zastaralosti, nemodernosti představ o socialismu na úrovni 30. let to naznačuje), ale s jejím souhrnným výkladem nespochybá.

Nelze ovšem předpokládat, že touto cílovou podobou je přebudování sovětského politického systému podle některé varianty západního modelu pluralitní demokracie. Nejpravděpodobnější je, že se tu M. G. pokouší o určitou interpretaci a realizaci „autentického“ Marxe a Lenina (akcent na všelidské hodnoty a rozvoj jedince připomíná prvního, způsob chápání demokracie v socialistické společnosti druhého). Uvažujeme-li, že k Leninovu pojetí demokracie patřila svoboda vytváření frakcí a právo menšiny, které -- za určitých okolností -- jsou s to zaručit plynulé střídání vládnoucích garnitur, což patří ke klíčovým bodům plurality společenské demokracie, nelze jeho pokus, navíc doplněný prvky samosprávy, předem považovat za beznadějný. (Ostatně nelze nevidět, že model pluralitní demokracie založený na možném střídání dvou či více politických stran u moci neplní svou pozitivní roli ani tak tím, že by produkoval permanentní účast pracujících na řízení věcí veřejných, ale tím, že umožňuje pokojně vystřídat vládnoucí garnituru, která se neosvědčila.)

Gorbačov není *jenom* teoretik (i když, zaplat' pánbůh, je *též* teoretik či filozof, což je mezi čelnými politiky současného světa totéž co bílá vrána v ptačím světě -- není náhodou, že právě tímto svým rysem zaujal Margaret Thatcherovou natolik, že s ním při své návštěvě v SSSR na filozofická témata debatovala o dvě hodiny déle než bylo původně plánováno), ale *též* a *především* politik, který *jedná* v určité konkrétní situaci. Jeho jednání se dotýká konkrétních lidí i celých společenských skupin, z nichž každá má svůj úhel a „strop“ vlastního vidění a chápání věci, své vlastní *zájmy*, jichž se toto jednání tu více, tu méně, tu příznivě či nepříznivě dotýká.

Na rozdíl od teoretika, který se pohybuje v *ideálním světě*, politik funguje ve *světě reálném*. Jestliže kritériem kvality teorie je vzájemný soulad všech vazeb řešené problematiky, pak kritériem úspěšnosti politika je *schopnost vytyčovat v každé situaci takové cíle a volit takové prostředky, které je společnost schopna v dané chvíli pochopit* a absorbovat. Politika je umění možného. Schopný politik-filozof se od politika-pragmatika či oportunisty, který z tohoto pojetí odvodil nepotřebnost dlouhodobých cílů a koncepcí, neliší tím, že by tuto povahu politiky nechápal, ale tím,

že chápe *schopnost společenského organismu učit se z vlastních zkušeností* (myšlenku, kterou nechápe dnes, je schopen pochopit a přijmout zítra). Proto cíle a koncepce odvozené ze své filozofie, z teoretického poznání, do tohoto organismu nevychrli naráz, ale v dávkách pro něj v daném čase stravitelných.

Že si M. G. počíná právě takto, jsem upozornil již v úvaze „Lidé, poměry a programy“ (leden 1986) na okraj nové redakce programu KSSS, jejíž nepřiliš zmodernizovaná (spíše jen chruščovovského fantazírování zbavená) verze vyvolala tehdy silné zklamání a skepsi ke Gorbačovovým záměrům: „M. G. jako programový realista dobře ví, že chytrý politik, který chce od základu změnit dosavadní politickou strategii, prozrazuje o svých cílech jenom tolik, kolik je nezbytně nutné a kolik je společnost, či přesněji ty její síly, na nichž je politik závislý, s to v dané chvíli strávit, neboť jinak sám sebe vystavuje riziku, že padne dřív než bude s to „meč k boji vytasit“ (i u nás o tom od roku 1968 leccos víme, pro M. G. je však zřejmě mnohem poučejší případ N. Chruščova).“

A vskutku, kdo by byl uvěřil před sotva půl druhým rokem, bezprostředně pod dojmem nové redakce programu, který heslo demokratizace společnosti vůbec nezná, že za pár měsíců nato se A. Sacharov vrátí ke své práci v Akademii věd a bude moci do celého světa říkat, co si myslí, i když to vládě nebude moc příjemné; že po něm další desítky politických vězňů vyjdou z kriminálů, že se na pořad dne dostane samospráva včetně volby podnikových ředitelů, že sjezdy spisovatelů a filmarů proběhnou tak, jak proběhly, zakázané filmy poputují z trezorů do kin a zcenzurované knihy včetně Doktora Živaga se začnou vydávat; že nejen při volbách do sovětů, ale dokonce i ve straně se začne vážně zvažovat (a někde dokonce už i prakticky aplikovat) možnost výběru z většího počtu kandidátů, atd.?

Tyto skutečnosti je nezbytné vzít v úvahu při hodnocení situace ČSSR po návštěvě M. G., která uzavřela vstupní kapitolu nesnadného díla restaurace čs.-sovětských vztahů, tak těžce postižených brežněvovským vojenským potlačením „pražského jara“ roku 1968. Tomuto jaru nabídl gorbačovovský revoluční program přestavby společnosti, tolik připomínající právě podstatné rysy potlačeného pokusu československého, novou historickou šanci a s ní i možnost, aby se i věci domácí obrátily k lepšímu.

„Přednávštěvní“ úvahy moskevské

Krok, který musel být učiněn, byl *pro obě strany* mimořádně těžký.

Pro Gorbačova byla ČSSR po Afganistanu druhým nejtěžším dědictvím Brežněvovy doktríny o „internacionální odpovědnosti a pomoci“ SSSR v „socialistickém táboře“. ČSSR se tak stala druhým prubířským kamenem toho, nakolik je rozchod M. G. s touto doktrínou opravdový, když navíc ještě onen první

afgánský kámen zatím — přes nemalé úsilí — nedovoluje vynést jednoznačný soud.

Složitost československého problému je ovšem jiná než složitost případu Afganistan. Nejen proto, že tam zuří válka a zde je mir. V ČSSR je u moci garnitura dosazená Brežněvem a uskutečňující po téměř dvě desetiletí „normalizaci“ podle vzoru brežněvovského SSSR. Gorbačov však brežněvovskou garnituru za jediný rok doslova smetl z politické scény, období jejího panství označil za éru stagnace i obdařil dalšími nelichotivými epitety, a započal gruntovní revoluční přestavbu, která ze všeho nejvíce připomíná právě to, co brežněvovská čs. normalizační garnitura za vydatné „internacionální pomoci“ tvrdě zlikvidovala. A nejen to. Po jistém váhání, když už je zřejmé, že M. G. není jen chvilkově zazářivší kometou, ale stálíci na sovětském nebi, jsme svědky tu hbitějšího, tu váhavějšího, ale nakonec všeobecného „přestrojování“ až dosud věrných a často bezmezně oddaných brežněvovců na neméně věrné a oddané gorbačovovce. Přitom řádový čs. občan, zprvu udiveně a nevěřičně, ale stále pozorněji a s rostoucími nadějemi (někdy rodícími až fantastické představy o návratu Dubčeka a jeho garnitury) upírá své zraky k Moskvě. Ani při tom ho však nepouští drsný švejkovský smysl pro humor, když paradox situace vyjadřuje vtípem o nejnovějším politickém hesle: „S SSSR proti KSČ“. Nový paradox však platnost toho hesla brzo ruší, neboť náš občan zjišťuje, že po boku s ním, ba v čele opět kráčeji dosavadní vůdci s vysoko zvednutým praporem, kde velkými písmeny stojí psáno: *At' žije Gorbačov!*

Jak se za této situace zachovat?

Prostá a v podstatě nepolitická logika občana vede k jedinému závěru: řekněte pardon, tehdy v srpnu 1968 to byl omyl, za který odpovídá tehdejší vedení, s kterým, jak víte, jsme se rozešli, vracíme vám vaše tehdejší vedení a teď si bude společně, každý doma po svém dělat svou „perestrojku“.

Logika politické úvahy představitele světové supervelmoci však tak prostá a jednoduchá není. První, co ho musí napadnout, je pevnost sloupů, o které se v „socialistickém táboře“ opírá. Jen se rozhlédněte: Polsko a ještě více Rumunsko potřebují spíše samy podepřít, než aby se někdo mohl opírat o ně. A NDR se ani moc divit nelze, že se do přestavby a „glasnosti“ příliš nehrne, když za humny má takového konkurenta, jakým je prosperující NSR. A experimentující zadlužené Maďarsko? V Evropě už zbývají jen Bulhaři a ČSSR. Ta je v zahraniční politice stoprocentně spolehlivá, ekonomika není v krizi (i když kvalitou toho, co nám do Sovětského svazu posílají, nejsme právě nadšeni), na Západě nejsou zadlužení a do spolupráce a integrace s námi se hrnou tak horlivě, že se ani moc nezdržují kalkulací, zda a kdy na tom vydělají či prodělají. A na naši perestrojku od nich slyšíme jen chválu a ujišťování, že to budou dělat také — už přijali „Zásady přestavby ekonomického mechanismu“, připravují zákon o podniku a dokonce i o demokratizaci chtějí uvažovat. Co můžeme chtít více?

Pokusme se ale přesto uvažovat i o jiných alternativách. Představme si, že např. doporučíme, aby současná garnitura byla vyměněna (tuto představu nelze ani pro M. G. vyloučit, vždyť v Afganistanu, kde novému kursu na národní usmíření bylo sotva možné dodat věrohodnosti v čele s Karmálem, dovezeným na sovětských tancích, *taková změna provedena byla*, přičemž jistě nikdo nepochybuje, že iniciátorem nového afgán-

ského kursu nebyl Nadžib, ale M. G.). Kdo by pak měl zaujmout její místo? Někdo z mladší generace? Ale kdo? Má-li mít taková změna smysl, nesmějí to být političtí břídilové, ale lidé schopní vytvořit a realizovat koncepci, na jejímž základě budou s to získat jistou autoritu a podporu společnosti. O takových lidech „ze struktur“ však nikdo neví doma, jak by to pak měli vědět v Moskvě? Že by se tedy vrátil Dubček a jeho tým, pokud ještě jeho členové žijí či neemigrovali? Co to však s čs. společností udělá? Ostatně — kdo ví, jak by to bylo v osmašedesátém dopadlo, kdybychom nepřišli, byl tam pěkný zmatek, vždyť měli 17 (?) mládežnických organizací . . .

Pokud by vůbec některá z těchto variant byla reálná, přinášela by jen rizika a žádné jistoty.

Naproti tomu kontinuita garnitury, která udržela klid a jistou „prosperitu“ v zemi i při realizaci tak nepopulárního kursu, jakým byla brežněvovská „normalizace“ (čímž prokázala jistou kvalifikaci) a která se nyní zavaže k uskutečňování „perestrojky“, je vlastně spojena s jediným rizikem — že obyvatelstvo tomuto obratu zprvu neuvěří. Cožpak to ale nemůže spravit čas? Nevzpomínáte, že Kádára po roce 1956 celý národ nenáviděl a za pár let s ním byl už jedna ruka?

A tak vlastně výběr z možných alternativ nebyl nakonec pro M. G. ani tak moc těžký. Problém byl spíše v tom, *jak to provést prakticky při minimálních ztrátách na vlastní prestiži*. Než však pouvažujeme o tom, musíme zvážit možné alternativy chování strany druhé.

. . . a úvahy pražské

Pro československé vedení, a pro G. Husáka zvláště, byla nová situace ještě mnohem obtížnější. Vzato objektivně, nový kurs M. G. je postavil do role mouřeninů, kteří splnili svůj úkol a měli by odejít. Kterýpak politik však odchází ze scény dobrovolně? (Byly-li některé pověsti z konce roku 1986 pravdivé, tak přeci jen i o této alternativě několik členů vrcholného vedení uvažovalo, neboť tehdy se mohlo zdát, že odejít dobrovolně včas by mohlo být výhodnější než pozdější odchod vynucený.)

A tak zbyly již jen dvě možnosti další. Ta první byla spojena s nadějí, že Gorbačovova „revoluce“ skončí neúspěchem. At' už proto, že bude odpůrci svržen (na tuto alternativu zřejmě dlouho sázeli ti, kteří jej v kuloárech označovali za ještě většího dobrodruha, než byl Chruščov a přirovnávali jej ke kometě, která na chvíli zazáří a brzo zapadne), anebo proto, že „revoluce“ zůstane jen v deklaracích a život půjde „reálně“ dál jako dosud. Druhá alternativa naopak vyžadovala „postavit se do čela hnutí“, prapor normalizace vyměnit za prapor přestavby a vykročit s ním v jednom šiku k novým zitrkům.

Pohlédneme-li zpět na uplynulé dva roky vlády Michaila Gorbačova, zjišťujeme, že vlastně až do konce minulého roku naprostá většina čs. vedení počítala spíše s alternativou první a proto *vyčkávala*; její „prosovětské“ chování nepřekročilo normy z brežněvovské éry (zvýšený zájem o další „zdokonalování“ ekonomického mechanismu v tomto období vyplývá spíše z narůstajících problémů domácích, prokazujících totální selhání „Souboru opatření“). Za celou tuto dobu můžeme zaznamenat jen *tři výjimky*:

První a po celé dva roky jediná je veřejné *bezvýhradné* přivítání nového kursu sovětského vedení předsedou federální vlády L. Štrougalem ve známém košickém projevu 5. 4. 1985, tedy pár dní po Gorbačo-

vově nástupu, projevu, jehož znění dnes on sám může právem označovat za prorocké: „Rekl bych, že to vyžaduje -- při respektování veškerých principů socialismu -- přehodnotit některé naše názory a koncepce tak hluboce, že si to ani sami zatím nedovedeme představit.“ Od té doby je mnohokrát zopakoval, dvakrát dokonce v zašifrované polemice s ideology J. Fojtíkem (odmitnutí snah po udělování všelijakých „ismů“ těm, kdo se pokoušejí o nové, tvůrčí myšlení) a V. Bilákem (projev na aktivu v pražské Lucerně 3. 3. 87).

Na druhé vybočení z řady bylo třeba čekat půl druhého roku po nástupu M. G. -- do říjnového vystoupení (1986) J. Fojtíka na plzeňském aktivu propagandistů. Až do té doby považoval tento ideologický tajemník ÚV KSČ za hlavní svou starost obhajobu „Poučení“, tohoto základního zákoníku brežněvovské normalizace, na kterém jeho garnitura vybudovala své mocenské postavení. Gorbačovovu snahu o reformu interpretoval Fojtík jako krok, který už „my“ máme dávno za sebou. Znalost poměrů z několikaletého pobytu v SSSR, kde v 50. letech studoval; historie vzestupu a pádu N. Chruščova provázená osobní zkušeností z té doby, jak je riskantní stát se v komunistické straně buřičem (za což byl tehdy též potrestán a definitivně vyléčen z mladistvého radikalismu); zážitek z „pražského jara“, které jej vyvrhlo (aniž jej existencně či jinak postihlo, neboť místo novinářské práce mu umožnilo vědecky pracovat ve výzkumném ústavu), zatímco příchod vojsk mu naopak otevřel cestu k politické kariéře -- to vše z něho učinilo přesvědčeného „reálného socialistu“, kterému celoživotní zkušenost dlouho bránila uvěřit, že by nějaký M. G. mohl být něčím více než jen na chvíli zazářivší kometou. Události půl druhého roku, kdy M. G. uskutečnil „kádrovou revoluci“ nejen ve vrcholném vedení, ale i ve značné části stranického a státního aparátu „nahore“ i „dole“ a tak potvrdil pevnost nové mocenské garnitury, však tuto nevíru nahlodaly a zkušený politický profesionál začal chápat, že hrozí nebezpečí z prodlení.

Jeho přihlášení k novému kursu M. G. má však jinou kvalitu než obdobný krok L. Štrougala. Není bezvýhradné, zdůrazňuje čs. specifika (ač po celé normalizační období právě on klade hlavní důraz na *obecnou platnost* „zákonitost socialismu“, jak je reprezentují sovětské, tj. brežněvovské zkušenosti), a nezbytnost „zásadní přestavby“ formuluje zcela ve stylu poslední čínské císařovny, když s ohlášením připravovaných reformem znovu odsoudila původní reformátory jako škůdce a podvratníky.

O třetí výjimku se postaral V. Bilak. Jeho dost neobratně zakrývané odmítnutí nového kursu M. G., interpretovaného jako sovětské specifikum (z těchto úst, jež zatím znala jen *obecnou platnost* sovětských zkušeností, to znělo obzvláště „přesvědčivě“), nikoho nepřekvapilo. Bylo nepochybně upřímné, vyjadřovalo autorovo bytostné „já“.

G. Husák, hlavní aktér započatého dramatu s otevřeným koncem, však stále neprozrazoval své úmysly, což iritovalo veřejnost a zřejmě nemálo znervózňovalo jeho partnery. Právě on, který si v srpnu 1968 a bezprostředně po něm počínal tak energicky, rozhodně a bez jediného zaváhání, právě on se nyní tvářil, jakoby se nic nestalo. Že by už věk (je mu přece jen o 18 let více než tehdy) vykonal své?

Teprve Gorbačovova návštěva definitivně potvrdila, co již projev G. Husáka na březnovém plénu ÚV KSČ naznačil: neoprávněnost takových pochybností. Uká-

zalo se, že Husák měl „svůj plán pro každou situaci“, a že varianta pro onu, která skutečně nastala, byla předmětem *vzájemné, oboustranné dohody s Gorbačovem*. Zdá se, že dnes je možné pokusit se rekonstruovat vznik i hlavní rysy tohoto plánu.

Jak se stal Husák „gorbačovcem“

Situace Gustáva Husáka v srpnu 1968 byla zcela jiná než ještě dlouho po nástupu Michaila Gorbačova. Tehdy doslova *každá hodina* rozhodovala o tom, jaké kdo zaujme místo v pořádání věci v pookupační ČSSR a jaký vliv na ně bude mít. Husák jako nejzkušenější politik tehdejší reformní garnitury (ano, nezapomínejme, že tehdy ještě patřil k reformátorům nejhorlivějším) to pochopil a podle toho též jednal -- rychle, rozhodně, bez skrupulí. V čem byl úspěšný a v čem ne, o tom jsem podrobněji pojednal již před deseti lety ve studii „Situace ČSSR po Chartě 77“.

Tentokrát tomu bylo zcela jinak. Každý spěch mohl znamenat, že bude *vsazeno na nesprávného koně*. Zejména tolikrát odkládané „kádrové“ plénum ÚV KSSS varovalo, že boj o nový kurs není dobojován a nabádalo k zdrženlivosti (příliš časté obraty přece jen politikovu reputaci nepozvednou). Teprve zpráva, že se toto plénum uskuteční a že to bude *Gorbačovovo plénum*, které bude znamenat další *prohloubení a akceleraci jeho nového kursu*, mohlo být považováno za signál, že *nastala hodina H*, kdy už nelze dále vyčkávat, a kdy je třeba *začít jednat*. Zdá se, že na pražský Hrad tato zpráva dorazila (samozřejmě že zatím jen vnitřní cestou pro zasvěcené) koncem minulého roku, a že k ní byl přiložen i projekt zákona o podniku, který -- pokud jde o demokratizaci -- se ukazoval být ještě mnohem radikálnější než jeho dávný a tvrdě zatracený čs. předchůdce z roku 1969, když dokonce počítal nejen s volbou ředitelů, ale všech vedoucích až po mistry a brigadýry.

Teď poprvé od nástupu M. G. začalo hrozit nebezpečí z prodlení. Že to Husák pochopil a začal jednat neméně rychle a rozhodně než před 18 lety, lze usuzovat z toho, jak se vyvíjely přípravy „Zásad“ přestavby čs. ekonomického mechanismu. V procesu původně rozvrženém na dlouhé období (teprve koncem roku 1987 se počítalo s uveřejněním projektu), ve kterém se hlavní akcent kladl na *postupnost* změn, jejichž předpokládané kvality se od jedné varianty k druhé zhoršovaly a hrozily se zcela rozplynout v „demokratickém“ připomínkovém řízení resortů, nastal právě na přelomu roku náhlý zvrat. Na místo postupnosti se na první místo dostala *naléhavost, rychlost, ba větší radikálnost* změn a k *uveřejnění* projektu došlo již pár dní po Novém roce. Je zřejmé, že „Zásady“ měly dostat punc dila vzešlého z *vlastní vůle domácí* a nikoli kopie vynucené zahraničním vzorem (viz Fojtíkovu teorii „kontinuity“), a proto musely být zveřejněny ještě před lednovým plénem ÚV KSSS.

Březnové plénum ÚV KSČ, první po „kádrovém“ plénu ÚV KSSS, pak skýtá G. H. příležitost k tomu, aby se *poprvé veřejně* vyznal jako zanicený gorbačovce a reformátor: připravovanou přestavbu ekonomického mechanismu označuje dosud zakázaným termínem „reforma“ a nadneseně ji charakterizuje jako „od znárodnění největší zásah do systému řízení hospodářství“. Vytýčuje úkol: do 15. června (hle, jaký spěch po osmnáctileté nečinnosti) připravit návrh zákona o pod-

niku, při jehož koncipování je třeba „se zamyslet“ i „nad postavením pracovních kolektivů, včetně volitelnosti vedoucích hospodářských pracovníků“ (jak vidět, na „Poučení“ lze zapomenout), ba dokonce i nad tajnými volbami ve straně. „Radikálnost“ tohoto vystoupení G. H. ještě vynikne v porovnání s vlastním obsahem jednání pléna věnovaného vědecko-technickému rozvoji, když dlouhatánská zpráva přednesená k tomuto tématu M. Jakešem je koncipována tak staromódně, že dokonce zapomíná, že již schválené „Zásady“ pro přebudování ekonomického mechanismu pojímají tuto problematiku značně odlišně (k tomu se však ještě vrátíme).

A v té době také, jak je na plénu oznámeno, jsou již přípravy na návštěvu M. G. v Československu v plném proudu. Zvolený okamžik se zdá oboustranně vhodný jak z hledisek vnitropolitických (postavení M. G. je zřejmě pro nejbližší léta neotřesitelné a progorbačovský kurs čs. vedení je jednoznačně a bez výhrad deklarován), tak i mezinárodních (předchozí jednání E. Ševardnadzeho a ministra obrany Sokolova připravila půdu k tomu, aby se čs. veřejnosti nešťavený pobyt sovětských vojsk začal redukovat v rámci evropských odzbrojovacích jednání, aniž by přitom bylo třeba připomínat neblahé okolnosti jejich někdejšího příchodu).

Zdá se však, že Husák přesvědčil svého partnera už dávno před tím, zřejmě při osobním listopadovém (1986) setkání v Moskvě, že právě on je jedinou vhodnou osobou, která může převést ČSSR z brežněvovské normalizace do gorbačovovské „perestrojky“. Znamý projev tajemníka ÚV KSSS Medveděva, který poprvé zřetelně vyjádřil plnou podporu nového sovětského vedení mocenskému statusu quo v ČSSR a který zde vyvolal takové rozladění, byl v tomto směru prvním signálem.

Nebylo to zřejmě ani tak moc těžké. Husák mohl snadno prokázat, že do příchodu vojsk patřil k nejradikálnějším reformistům (je např. známo, že ve sporu o cenzuru se vyslovoval pro její úplné zrušení oproti těm, kteří chtěli zachovat alespoň cenzuru následnou). Mohl prokázat, že i po okupaci chtěl pokračovat v „polednové politice“ v rozumných mezích a svěst na Brežněva, že mu v tom zabránil, ač skutečně v tom ještě větší roli sehráli příslušníci domácího „zdravého jádra“, nejmenovaní ale známi „zvatelé“. Ti, kteří byli brežněvovštější než Brežněv, ale protože byli jeho hlavní oporou, měli volnou ruku a nejvíce se zasloužili o to, aby se Husák nestal československým Kádárem, ale neúprosným normalizátorem (podrobněji o tom viz studii „Situace ČSSR po Chartě 77“ -- o těchto „detailech“ se však tentokrát sotva mluvilo. Proč tedy neuvěřit, že „perestrojka“ bude v ČSSR ve správných rukou, když se vnější odpor změnil v přímou podporu, ba v zářný příklad?

A potom -- pokud jde o samotného Husáka -- není to jedinečná příležitost, jak napravit pošramocenou pověst hlavního normalizátora a rehabilitovat se před odchodem do dějin? Odlesk svatozáře charismatické osobnosti Michaila Gorbačova, z jehož vůle se tak stane, pak může tento politický manévr postavit do poněkud lepšího světla, než jaké sám vyzařuje.

Husákova šance na místo v dějinách

Těžší se asi mohl zdát sám příchod M. G. -- doma velkého reformátora a likvidátora brežněvovské garnitury -- do země, kde dosud dli brežněvovské tanky, které sem před 18 lety přijely obdobné reformy potlačit a kde „perestrojka“ má být svěřena lidem dosazeným Brežněvem. Že Gorbačov zřejmě do ČSSR na svou první návštěvu (krátké zastavení cestou ze Ženevy nemůžeme počítat) nepřicházel bez obav, nechtěně prozradil na závěr návštěvy sám Husák, když v rozhovoru s redaktorkou Rudého práva uvedl: „A také sám soudruh Gorbačov, jak se vyjádřil, *byl dokonce překvapen* tak milým, přátelským a soudružským přijetím od všech lidí, se kterými se u nás během své návštěvy setkával.“ Není divu, zážitek z jeho první návštěvy v roce 1969, kdy -- jak sám řekl při jedné besedě -- „se k nám i dělníci obraceli zády“, byl jistě nezapomenutelný.

Gorbačov mohl vlastně spoléhat jen na svůj věhlas, osobní šarm a politickou obratnost při proplouvání mezi Skylloou reality minulosti (rok 1968) a Charybdou zatím víc slibované než reálné budoucnosti (přestavba). Třeba konstatovat, že znovu (po kolikáté již za pouhé dva roky svého „panování“) prokázal své mistrovství. Ty první dvě vlastnosti, které především platí na „lid obecný“, uplatnil v míře vrchovaté. V tom dalším pak dosáhl jeho výkon možného maxima: o roce 1968 nepomlčel, nedělal ze sebe pokrytce a netvářil se, jako by nebyl, vynechal jej však v oficiálních projevech, jejichž hlavní náplní byla „perestrojka“, zmiňoval se o něm jen jaksi na okraj při svých setkáních na ulici jako o věcech už dávno minulých a překonaných. Nemluvil ani o kontrarevoluci, pravičácích či agentech CIA, zmínil se jen o „zmatku“ (což není tak daleko od pravdy), a přímo naznačil -- viz jeho výrok o tiži, kterou „vzal soudruh Husák na svá bedra“ -- že se o něj zasloužily obě strany (což je také fakt, i když jistě nemůže být sporu o tom, kdo hlavně). Ještě zajímavější byl však důraz, který Gorbačov hned při prvním „setkání s lidem“ na pěší zóně v Praze položil na *střídání generací*: „Vy mladi budete muset brzo vzít vše na svá bedra, převzít štafetu . . . Společnost si vždy musí připravit důstojné nástupce.“ Kdo by s tím v ČSSR nesouhlasil (kromě těch, kteří by měli být *brzo* vystřídání)? Pozoruhodné je, že tento dialog se studentem a dalšími „hlasy“ se v přímém vysílání televize nevyšly, mohli jsme si jej přečíst až druhý den v novinách. Kdo ví, jak se dělá veřejné mínění, nemůže vyloučit, že televizní redakci vypuštěné či nezachycené záběry byly na přání sovětské strany dodatečně zařazeny alespoň do tisku, pokud vůbec pro něj nebyly „vyrobeny“.

To však není důležité. Rozhodující je, že M. G. opouštěl ČSSR na výsost spokojen, v podstatě bez újmy na své pověsti a popularitě (újmu utrpěli jen naivkové, kteří čekali, že zde „udělá pořádek“), ponechávaje osud „perestrojky“ v rukou Gustáva Husáka a jeho týmu, kterému v závěru bratislavské návštěvy jenom připomněl: „. . . dnešní Československo je vyspělou zemí. Neznamená to však, že již můžeme být spokojeni a usnout na vavřínech. *Neradím vám to*, protože my jsme to nedávno prožili a nyní musíme pořádně přidat.“

Cožpak jsme to ale my neprožili též? Dokáží však staronoví kormidelníci s kormidlem, které jim zůstalo

v rukou, zachazet tak, aby naše lodička byla s to „pořádně přidat“? Jaké jsou vůbec možnosti a meze přestavby s týmem, který takřka dvě desetiletí byl vrchovatě spokojen sám se sebou a podřimoval na „vavřínech“ normalizace?

Návštěva Michaila Gorbačova potvrdila, že *hlavní role* v dalších jednáních pokračujícího čs. dramatu s otevřeným koncem, které se neustále hrozi zvrtnout v tragikomickou frašku založenou na převlékání jednajících postav, byla přidělena Husákovi, a ten ji zřejmě rád přijal. Mýlí se však ti, kteří z toho vyvozují, že osud společenské přestavby je tím již zcela zpečetěn a že situaci plně vystihuje vtíp o správném českém překladu ruského termínu „perestrojka“ jako přestrojení. Husák sotva podlehl iluzi, že jeho *dosavadní role hlavního normalizátora* mu zaručuje odchod do dějin jako kladnému hrdinovi, ač právě něco takového nepochybně patří k jeho ctizádosti. Převzetí *role hlavního reformátora* však takovou šanci nabízí, ano, její úspěšné sehrání by dokonce dovolilo zpětně zdůvodnit i roli předchozí. S fyzickými i duševními silami G. H. by to muselo být velmi zlé, kdyby se o využití takové historické šance nepokusil. Nároky na dobrý výkon v takové roli jsou však těžké, přetěžké, tím spíše, že v 74 letech není času nazbyt a mlýny společenských přeměn pracují tak pomalu.

Ale i šance na ztroskotání

Ano, *prvním a hlavním problémem G. H. je on sám*, jeho myšlenková kapacita a politická odvaha. *Objektivní podmínky* jsou pro něho mimořádně příznivé. „Zdravé jádro“ brežněvovských zvatelů, po srpnu 1968 tvořící hlavní politickou sílu vnitropolitického vývoje, která tehdy určila i akční prostor G. H., přišlo o svou zahraniční podporu a tím i o svou váhu v určování domácí politiky. Se zahraniční podporou mohou dnes počítat naopak proreformně laděné síly. Objektivně je potenciálním spojencem G. H. v roli hlavního reformátora spíše Štrougal než Bilak. *Subjektivně* není handicap Husákův proti Gorbačovovi dán jen věkem. Ani nedostatek vlastní filozofické koncepce by nemusel být na závalu, gorbačovovské epigonství by bylo pro začátek u nás revolučním činem. Avšak politická odvaha? Může si G. H. troufnout rozejít se tak rychle a energicky s domácími brežněvovci, jako to udělal Gorbačov (morální zábrany, jak již víme z některých minulých Husákových rozhodů či opětých „sbratření“, tu zřejmě nebudou padat na váhu). A jestliže si to netroufne, může počítat s jejich převýchovou v opravdové, přesvědčené reformátory?

Všechny dosavadní zkušenosti zatím hovoří proti tomu.

Vezmeme jen přestavbu ekonomického mechanismu, v jakých porodních bolestech se rodí, vzbuzuje oprávněné obavy, že novorozenec bude opět jen neduživým mrzáčkem. Urychlené uveřejnění „Zásad“, sledující výlučně již zmíněný politický cíl, neotevřelo cestu k diskusi; vše se peče za zavřenými dveřmi, dokonce i za minimální účasti „teoretické fronty“, pod obrovským tlakem byrokratických resortních aparátů, které mají všechnu moc v rukou a zuby nehty si ji brání. Závažná *odborná* problematika, jejíž řešení ovlivní čs. vývoj na další dlouhá léta, je předmětem *mocenského boje*, či přesněji politikářských intrik, kde jedinou

motivací jsou nejnižší osobní zájmy a sebezáchovné pudy, snaha o přežití, o zachování statusu quo.

I při pohledu z dálky lze rozeznat dvě rozdílné „dílny“, ve kterých se rodí odlišné materiály. Porovnejme např. „Zásady“, zrozené v dílně Štrougalově, které přes nejednu výhradu přece jen prozrazují upřímné úsilí o hlubší proměnu mechanismu fungování ekonomiky, se „Zprávou“ k urychlení vědecko-technického rozvoje z březnového zasedání ÚV KSČ, pocházející zřejmě z dílny aparátu ÚV KSČ, jehož hlavním dodavatelem rozumu jsou resortní ministerstva: neekonomický, technokraticko-byrokratický způsob myšlení, jež následky vydává za příčiny a jako prapříčinu všeho vidí jen neochotu „těch dole“ řídit se moudrými pokyny a směrnicemi centra, které jako tibetské mlýnky po desetiletí omílají stále tytéž „modlitby“, myšlení, pro které jakoby „Zásady“ neexistovaly.

A nyní si představme, že -- jak vyplývá z harmonogramu uveřejněného v Hospodářských novinách -- konkretizaci těchto zásad mají opět v rukou především různé „resorty“, z nichž mnohé by při důsledné ekonomické reformě neměly důvod pro další existenci. Jak to asi dopadne?

Zatím se rodí v tajnosti i zákon o podniku. Pravda, sovětský příklad tu představuje jistý nátlak. Kdybychom však i předpokládali, že se podaří připravit dobrou variantu -- nesetká-li se s neméně dobrou, důslednou reformou mechanismu fungování ekonomiky, ztratí i zákon o podniku půdu pod nohama.

A což teprve demokratizace společnosti! V ekonomice je přestavba i v nejvlastnějším zájmu současného vedení, neboť pro charakteristiku jejího současného vývoje je stále aktuálnější dávný „leninský“ titul „Hrozící katastrofa a jak ji čelit“. Opravdová demokratizace společnosti a zájmy vládnoucí garnitury však už navzájem zdaleka tak neharmonují. Proto není divu, že už sám Husák v projevu na březnovém plénu uvedl tolik výhrad a omezení (vše se musí díť pod pevným vedením strany, základem demokratizace má být nadále existující institucionální struktura organizace společnosti, nad tajností voleb bude teprve třeba se zamyslet atp.), že je opravdu důvod k otázce, co se tu vlastně bude představovat? Je snad předobrazem demokratizace to, co se krátce před návštěvou M. G. odehrálo v odborech, kam byl pár týdnů před jejich sjezdem vedením strany dosazen člověk, který v životě v odborech nepracoval (jistě k velké, ale veřejně neprojevené nelibosti čelných odborářských byrokratů, považujících se za stokrát legitimnější dědice uprázdněného trůnu), aby byl pak „demokraticky“ a jednomyslně na sjezdu zvolen? Anebo sjezdy tvůrčích svazů, kde dokonce i ti, které události v SSSR vystrašily natolik, že „toho chtěli nechat“, dostali jako stranický úkol dát se znovu zvolit (např. sjezd spisovatelů)?

Ale i kdybychom připustili, že „po Gorbačovovi“ projevi G. H. snahu řešit tuto problematiku doopravdy, je možné uvěřit, že by to mohli dosavadní normalizátoři přežít? Tomu přece především oni sami uvěřit nemohou, příliš dobře znají sami sebe a svou „kvalifikaci“, která jim pro opravdovou demokracii žádnou šanci na přežití nedává.

Je ovšem třeba vysoce ocenit, že i v těchto poměrech se ve strukturách najdou lidé, kteří neváhají riskovat a využívají každou příležitost, aby při připravovaných řešeních uplatnili gorbačovovské nové myšlení. Zdá se však, že přesila desetitisícových zástupců byrokratických aparátů je stále ještě příliš velká, než aby ji

dokázali plně přemoci, takže všem připravovaným reformám hrozí, že se buď zcela rozplynou, anebo budou polovičaté, což zaručuje jejich neúspěch. Toto nebezpečí je o to větší, že i mnoho těch, jejichž smýšlení je proreformní, to zatím na sebe prozradit nehodlají a vyčkávají, neboť na úspěch reformy zatím nevěří a historická paměť jim připomíná, že předchozí reformátoři jsou stále ještě zatracováni a dodnes žijí v ghettu, do kterého byli vykázáni.

A přitom zatím nenacházíme žádnou známku toho, že by se G. H. jako hlavní reformátor chtěl právě o tyto lidi opírat, pokud vůbec o jejich existenci ví. A tak právem vznikají pochybnosti, zda si je vlastně vědom, co převzatá role skutečně obnáší.

Sehrát úspěšně roli velkého reformátora může přece pouze osobnost vybavená vedle realismu též jistou dávkou idealismu, ano, revolučního romantismu. Právě tyto vlastnosti, jejich symbióza, činí dnes z M. G. hlavního hrdinu nejen domácí, ale i světové politické scény. Zdá se, že podobné buňky se ve struktuře osobnosti Gustáva Husáka nevyskytují. Je příliš jenom realista, dovedný hráč s figurkami na politické šachovnici, chápající politiku jako umění vyhrávat jednotlivá mo-

censká střetnutí, v čemž už od mládí projevuje jisté mistrovství (připomeňme např. jeho význačnou roli v porážce slovenské nekomunistické většiny v předúnorové ČSR, dosažené ovšem za vydatné pomoci pražského centra).

Husák nyní opět vyhrál jednu mocenskou bitvu. Co si však se svým vítězstvím počne? Není to vítězství Pyrrhovo? Nepovedená reforma může pro něho mít jediný důsledek: do dějin nebude odcházet jen jako ztroskotavší normalizátor, ale i jako ztroskotavší reformátor.

Potom ovšem už tak dlouho neřešený a proto přezrálý problém společenské přestavby v ČSSR zůstane pro někoho jiného. *Kdo to bude, a jakým způsobem* toto řešení uskutečnit, to jsou otázky, na které dnes sotva kdo může odpovědět. Čím později k tomu dojde, tím to bude těžší a pro celou společnost bolestivější.

Duben 1987

AZ

(Mezitulky Listů.)

EMAN PLUHAŘ

... A POTOM (Povídka)

Znovu jsem Michaila Sergejeviče potkal až po mnoha letech. Procházel se parkem v doprovodu dvou mužů s vysílačkou. Ale jakmile mne spatřil, zastavil se a rozpřáhl ruce. Muži za ním se také zastavili a přihlíželi. A parkem se pak rozeslo bručení jejich vysílačky.

Chodili jsme v parku po cestách a Michail Sergejevič vyprávěl. Dostal doživotí a nejdříve pracoval na výkopech. V jednom lágru někde ve východní Sibíři. Pak byl v Ústavu nápravných zařízení, kde dral peří, a nakonec pro něj našli politické řešení a pracoval jako pomocný účetní ve východním Kazachstánu.

„Ta stanice se jmenovala OKTABRSKAJA,“ podotkl s trpkým úsměvem. „Měla dokonce i malý poštovní úřad, ale dopisy jsem dostávat nemohl.“

Pak se zastavil, obrátil ke mně, a jako kdybych se ho na to ptal, prohlásil, že můj otec se už brzo vrátí domů.

Měl jsem všeho dost:

„Michaile Sergejeviči,“ řekl jsem pobouřeně, „vždyť vás přeci zavřeli společně!“

Už jsem se prostě neubráníl.

„A jak vás vůbec mohli zavřít?“

Michail Sergejevič se zhluboka nadýchl, ale mlčel. „Jak se vůbec marxista může nechat zavřít,“ vykřikl jsem.

Michail Sergejevič zrudl, pak zesinal, ale pohledek mi dát nemohl, i kdyby byl chtěl. Dva muži za námi pozorovali, zda se dopustí trestného činu. V této době měl Michail Sergejevič do své první rehabilitace ještě dobré dva roky. Prozatím se pohyboval po městě jen jako podmíněčně propuštěný trestanec.

Ptal jsem se pak, co se stalo s Raisou.

„Raisu nezavřeli,“ řekl Michail Sergejevič.

A potom s již nově nabytou duševní rovnováhou vyprávěl, že Raisu jen nutili, aby se s ním rozvedla a nakonec ji vystěhovali z Moskvy.

„Všechno odmítla, vydržela a nepoddala se, statečná žena,“ řekl, „a dostala místo myčky nádobí v kolchozu!“

Chodili jsme dál po parku, provázeni muži s bručící vysílačkou, a Michail Sergejevič líčil své zážitky z vězení už zase tím starým dobře známým optimistickým hlasem.

* * *

Falina nezavřeli a chodil nás pravidelně navštěvovat. A to dvakrát týdně i v době, kdy se nás spoluobčané důsledně stranili.

Kapsy od saka měl nacpané odbornou literaturou a vyprávěl, že se zabývá výpočtem doby, kterou potřebuje docela normální kulečnicková koule na cestu do středu galaxie. Později směl počítat i za peníze (i když jen na černo). V tom případě vypočítával přípustné zatížení pro mostní konstrukce navržené státním plánovacím úřadem, kde měl známého.

Falin mě naučil hrát šachy a měl jsem ho opravdu rád. Také matka říkala, že Falin je hodný člověk, i když tichý blázen. Falin prostě pořád seděl doma a počítal.

Poslední ze všech se domů vrátili otec a Jelcin, protože ve vězení rozhlašovali, že jsou zavřeni nevině a že si to jednou někdo pořádně odskáče.

V té době byl Michail Sergejevič už poprvé rehabilitován a směl vlastnit malou chatu u řeky za městem. Chata byla malá, ale na zahradě se dalo pohodlně sedět u stolu pod třešní. S třešněmi ze stromu